

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД В ВИЗНАЧЕННІ КАТЕГОРІЇ “ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ” ДЛЯ ЦІЛЕЙ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Розкрито сутність категорії “відповідальність”, визначено міждисциплінарний взаємозв’язок в організації відповідальності трудового колективу.

Проаналізовано залежність різних видів відповідальності їх вплив на посадову особу. Визначено яким чином вона впливає на організацію бухгалтерського обліку

Постановка проблеми. Відповідальність працівників одна з актуальних питань сьогодення, яка потребує детального дослідження, спричиненого трансформаційними процесами суспільного життя в сфері соціально-трудоких відносин, відповідно до стратегічних орієнтирів України у входженні до Європейської спільноти.

“Відповідальність” займає центральне місце в організації трудової дисципліни, зокрема, в організації матеріальної відповідальності, як її складової на підприємстві.

Метою дослідження є розкриття змісту категорії “відповідальність” в міждисциплінарному зв’язку, виявлення місця та значення її в організації бухгалтерського обліку, зокрема, в частині організації матеріальної відповідальності на підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідальність як філософська категорія була предметом дослідження Г. Йонаса, І. Канта, Г. Ленка, П. Сорокіна, Г. Спенсера, П. Ульріха, К.О. Апеля, А. Ермоленка, О. Титаренка та ін.

У сфері психології відповідальність особистості розглядали такі вчені, як В.Н. Дружинін, Л.Е. Орбан-Лембрик, Дж.Г. Скотт, В. Франкл, Л.Б. Шнайдер та ін.

У сфері економіки відповідальність бізнесу розглядали такі вчені, як П. Друкер, Р. Фрімен, Г. Саймон, В. Томпсон, М. Мескон, А. Керолл та ін.

В обліковому аспекті проблеми відповідальності працівників розглядали такі науковці та вчені, як Н.Г. Бєлов, Ф.Ф. Бутинець, В.С. Венедиктов, О.П. Войналович, С.І. Герич, І.В. Зуб, Дм.Л. Кузьмін, В.І. Прокопенко, В.К. Радостовець, Л.І. Суровська, Л.В. Чижевська, А.А. Шпіг та ін.

Юридичну відповідальність в наукових працях розглядали вчені юристи: К.В. Басін, А.Б. Венгеров, В.В. Лазарєв, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, А.А. Собчак Т.О. Чепульченко та ін.

Викладення основного матеріалу. Категорія “відповідальність” розглядається багатьма науками впродовж всіх етапів еволюції розвитку суспільних відносин. Тому очевидно, що її дослідження потребує міждисциплінарного підходу, окресленого такими галузями наук, як філософія, етика, соціологія, психологія, політологія, юриспруденція та економіка.

У процесі становлення взаємовідносин людини в трудових колективах та суспільстві “відповідальність” змінювала свій вектор розуміння та впливу на прошарки суспільства в цілому та індивідів окремо.

Категорії “відповідальності” приділяли увагу філософи, які паралельно займалися дослідженням соціологічних, політичних, економічних проблем: Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Мілль, М. Вебер.

За часів давньої Греції, в арістотелівський період, звідки дана категорія бере свій початок, “відповідальність” розглядали як невід’ємний моральний, внутрішній обов’язок індивіда за прийняття рішень перед громадою, державою.

В післяаристотелівський період моральність індивіда відривається від його громадянського, політичного життя, що відповідним чином впливає на відокремлення розуміння відповідальності людини перед суспільством і перед власною совістю [1; 15, с. 170.].

У соціології, відповідальність – здійснюваний у різних формах контроль за діяльністю суб'єкта з позиції виконання ним прийнятих норм і правил [2, с. 49]. Розрізняють зовнішні форми контролю, які забезпечують покладання відповідальності на суб'єкта за результати його діяльності (підзвітність, покарання, винагорода і т. п.), і внутрішні форми саморегуляції його діяльності (почуття відповідальності, почуття обов'язку). Відповідальність особистості перед суспільством характеризується свідомим дотриманням моральних принципів і правових норм, які виражають суспільну необхідність.

Аналізуючи категорію “відповідальність” з точки зору теорії філософської думки, можна визначити, що це соціальне і морально-правове ставлення особистості до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку правових норм [22, с. 267; 23]. Відомі німецькі філософи Г. Йонас та Г. Ленк визнали, що по-перше, відповідальність – “ex-post-facto звіт за скоєне”; по-друге, той, хто має владу, є відповідальним за об'єкт своєї влади: “Чини так, щоб наслідки твоїх дій узгоджувалися з безперервністю справжнього людського життя на Землі” [8, с. 102–105].

З теорії психології відповідальність – це усвідомлення індивідом, соціальною групою, народом свого обов'язку перед суспільством, людством, розгляд крізь призму цього обов'язку суті і значення своїх вчинків, діяльності, усвідомленим дотриманням ним самим етичних принципів, моральних поглядів, юридично-правових норм, узгодження їх із обов'язками і завданнями, що виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку [18, с. 83; 19; 25]. Залежно від суб'єкта (носія) розрізняють відповідальність особисту (персональну) та колективну. Оскільки відповідальність тісно пов'язана зі з'ясуванням умов, за яких суб'єкт (носієм відповідальності) може виконати певні вимоги й завдання, здійснити правильний вибір і передбачити наслідки своєї діяльності, вона невіддільна від проблеми свободи [6; 20].

Видатний психолог ХХ ст. Виктор Франкл зазначає “буття людини можна охарактеризувати як буття відповідальне. Це буття – є кожного разу відповідальністю за реалізацію цінностей” [24, с. 51].

У політології відповідальність розглядають як особливу рису політичної особи. Відповідальність означає морально-психологічну настанову суб'єктів політики, засновану на глибокому розумінні сенсу й наслідків політичної діяльності. Свідоме дотримання політичним суб'єктом норм і правил політичного життя [11; 12].

Відповідальність юридична – державний примус до виконання вимог права; правовідносини, кожна зі сторін якого зобов'язана відповідати за свої вчинки перед іншою стороною, державою, суспільством, за невиконання яких застосовуються санкції, що забезпечуються у примусовому порядку державою [25].

Загально визначеними видами відповідальності юридичної за законодавством України є: кримінальна, цивільна, адміністративна, процесуальна, трудова, також відповідальність конституційна і міжнародно-правова.

Відома й інша класифікація – на негативну (ретроспективну) і позитивну (перспективну) [5]. Перший вид пов'язаний із скоєнням правопорушення і супроводжується негативними наслідками для винної особи. Другий, виникає з

юридичного обов'язку відповідних суб'єктів здійснювати позитивні, корисні для суспільства функції і реалізується у регулятивних правовідносинах. Такою є відповідальність Кабінету Міністрів України перед Верховною Радою, народних депутатів України перед виборцями тощо. Класифікація юридичної відповідальності зображено на рис. 1.

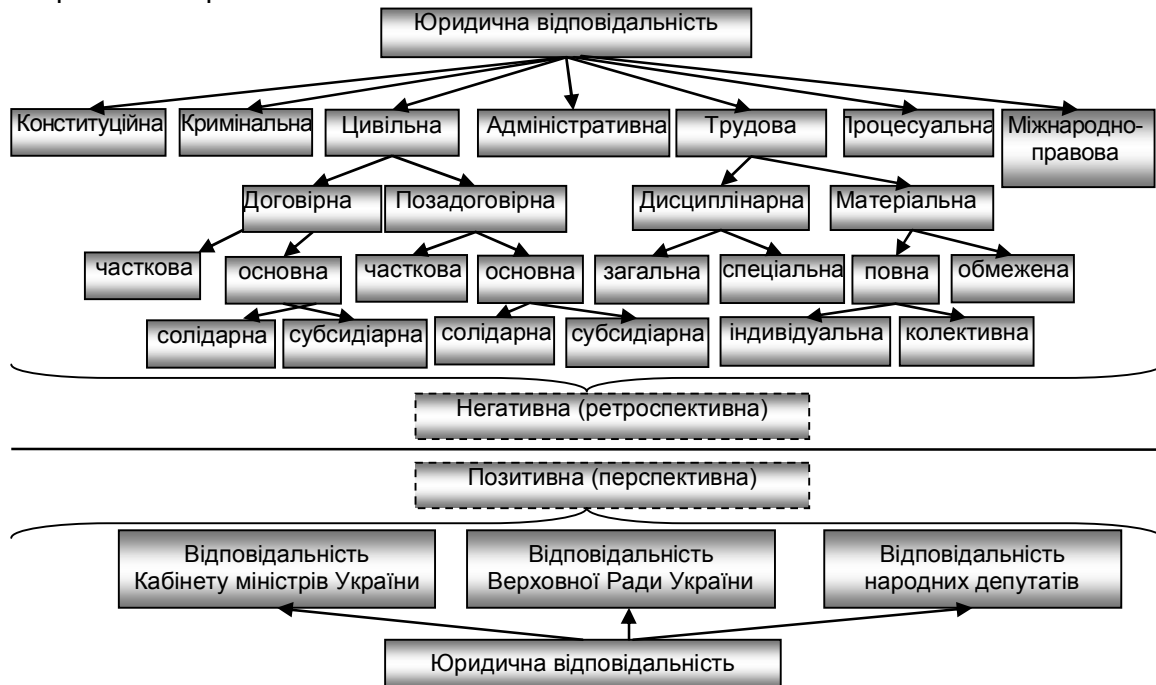

Рис. 1. Класифікація юридичної відповідальності

Кримінальна відповідальність полягає у застосуванні судом від імені держави до особи, що вчинила злочин, державного примусу у формі покарання. Залежно від визнаної вини характеризується різними видами покарання, які схематично зображенні на рис. 2. відповідно до ст. 51 Кримінального кодексу України [27].

Рис. 2. Види покарань за Кримінальним кодексом України

Адміністративна відповідальність настає за правопорушення, які не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Її метою є виховання особи, яка вчинила адміністративні правопорушення, в дусі дотримання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим

порушником, так і іншими особами. Щодо громадян і службових осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, можуть застосовуватися такі адміністративні заходи, що зображенні на рис 3 [27].

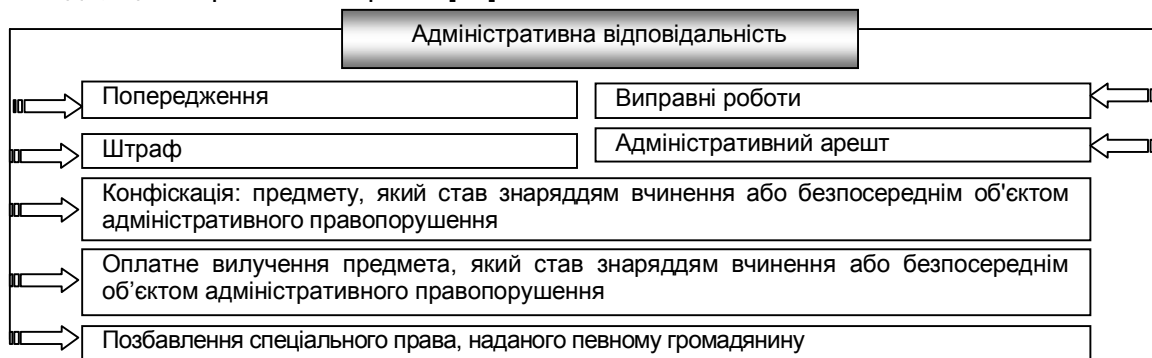

Рис. 3. Види адміністративних заходів за Кодексом України про адміністративні правопорушення

Процесуальна відповідальність характеризується спеціальними заходами примусу щодо учасників цивільного або кримінального процесу, які порушують порядок судового засідання.

Цивільна відповідальність полягає у настанні цивільно-правовою нормою негативних майнових наслідків, які завжди є для правопорушника додатковим майновим обтяженням (майновими втратами або майновими обов'язками). Глава 82 ЦКУ регулює положення про відшкодування шкоди, так в ст. 1166 визначено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі. Відступити від нього допускають тільки у випадках, прямо передбачених законом.

Цивільна відповідальність поділяється на договірну та позадоговірну. Які в свою чергу поділяються на часткову та основну. Основна поділяється на солідарну та субсидіарну. Договірна у своїй основі має договір і настає у зв'язку з невиконанням зобов'язання за договором. Позадоговірна настає у зв'язку з протиправним заподіянням однією особою іншій майнової або моральної шкоди, що чітко регулюється нормами ЦКУ. У тих випадках, коли на стороні цивільних правовідносин виступають кілька осіб, їх відповідальність може бути частковою або основною, остання в свою чергу поділяється на солідарною або субсидіарною. Частковою визначається відповідальність, яка покладається на двох або більше осіб, кожна з яких відповідає перед кредитором (потерпілим) у рівних частках, оскільки інше не передбачено законом або договором. Солідарною в цивільному праві є відповідальність двох або більше осіб, кожна з яких відповідає перед кредитором у повному обсязі. Субсидіарна відповідальність настає, коли в зобов'язанні беруть участь два боржника, один з яких є основним, а інший – додатковим (субсидіарним). Субсидіарний боржник несе відповідальність перед кредитором додатково до відповідальності основного боржника.

Трудова відповідальність поділяється на дисциплінарну та матеріальну. Дисциплінарна відповідальність полягає в обов'язку працівника відповідати перед роботодавцем за дисциплінарний проступок і зазнавати дисциплінарних санкцій, передбачених законодавством про працю. Метою дисциплінарної відповідальності є, по-перше, забезпечення внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації; по-друге, виховання як самих порушників трудової

дисципліни, так і інших працівників, щоб запобігти порушенням з їхнього боку. Розрізняють загальну і спеціальну дисциплінарну відповідальність. Загальну несуть працівники за невиконання або неналежне виконання своїх трудових обов'язків, передбачених трудовим договором та правилами колективного договору. З метою підвищення відповідальності за вчинення особливо тяжких дисциплінарних проступків законодавець запровадив різні види спеціальної відповідальності. Спеціальна відрізняється від загальної колом осіб, до яких вона застосовується, колом осіб і органів, уповноважених її застосовувати, порядком оскарження тощо.

Матеріальна відповідальність – це відповідальність фізичної або юридичної особи за збереження довірених їй майна, матеріальних чи грошових ресурсів. Передбачає обов'язок цієї особи відшкодувати завдані з її вини збитки у розмірах і порядку, передбачених законом. Виділяють відповідальність обмежену та повну. Відповідальність обмежена – передбачає обмежене (часткове) відшкодування збитків від фінансово-господарської діяльності підприємства сумою вкладеною в це підприємство капіталом. Повна відповідальність – зобов'язання, за яким, власник (засновник) чи колектив в разі потреби повинні відшкодувати заподіяні збитки усім своїм надбанням, включаючи особисте майно [9, с. 114].

Юридична відповідальність є важливим засобом забезпечення законності і правопорядку в країні, належної реалізації Конституції України та чинного законодавства. З іншого боку, вона стимулює правомірну поведінку суб'єктів суспільних відносин, сприяє формуванню у населення поваги до закону і права, а отже, є істотним фактором побудови правової держави в Україні.

В економічній літературі відповідальність визначають як обов'язок економічного суб'єкта відповідати за прийнятими ним зобов'язаннями, виконувати договори, дотримуватися законів, платити податки, компенсувати збитки, завдані чужої власності, навколишньому середовищу [3]. Окремо виділяють відповідальність бізнесу, як обов'язок менеджерів дотримуватися законів центральних і місцевих органів влади, виконувати умови контрактів. Менеджери несуть обов'язки: перед радою директорів; перед клієнтами; перед власним персоналом.

В економічній енциклопедії Є. Панченко визначає відповідальність підприємства, як зобов'язання юридичних осіб (фірм, організацій, господарських товариств, організацій господарського управління тощо) відповідати за свої дії (дії підрозділів і конкретних посадових осіб). Основними сферами відповідальності підприємств є:

- 1) дотримання зобов'язань перед партнерами і працівниками;
- 2) виконання зобов'язань перед бюджетом;
- 3) дотримання правил взяття на облік і ведення готівки;
- 4) відповідальність за приховування виручки в іноземній валюті;
- 5) дотримання дисципліни щодо обов'язкових платежів до державних позабюджетних фондів;
- 6) дотримання вимог податкового законодавства;
- 7) відповідальність за якість і безпеку товарів (послуг, робіт);
- 8) дотримання стандартів, норм відповідно до специфіки сфери діяльності;
- 9) відповідальність за використання земель та інших природних ресурсів;
- 10) відповідальність за порушення митних правил і процедур;

11) відповідальність за шкоду, заподіяну працівникам, конкретні санкції щодо порушень, яких припускаються підприємства у певних сферах, передбачені діючим законодавством і відповідними нормативно-правовими актами [7, с. 217]

У кібернетиці та управлінських науках відповідальність – це зобов'язання виконувати завдання і забезпечувати їх успішне завершення. Фактично, індивід укладає договір з організацією на виконання певних завдань в обмін на отримання визначеної винагороди [13, с. 35].

Деякі автори економічної теорії вважають відповідальність функцією права власності, називаючи відповідальність – “тягар власності”. “Тягар власності” означає як інтерес до активного використання засобів виробництва, так і відповідальність за них, за їхню долю, за їхнє ефективне функціонування, відшкодування збитку, нанесеного об'єкту.

Таким чином, проаналізувавши категорію “відповідальність” з точки зору різних наук, можна визначити, що ключовими словами у всіх вищезазначених визначеннях є право та обов'язок. Покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки в межах власних морально-етичних прав чи то визначених законодавством норм. На рис. 4 зазначені специфічні слова, які характеризують “відповідальність” для кожної науки окремо.

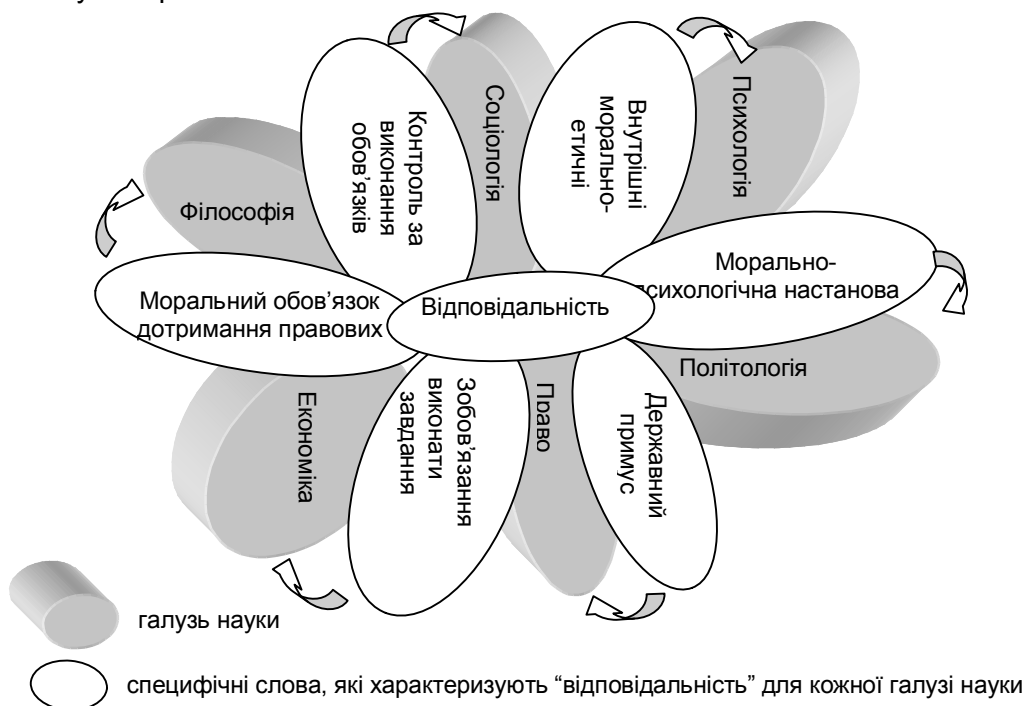

Рис. 4. Особливі відмінні риси категорії “відповідальність” за різними науками

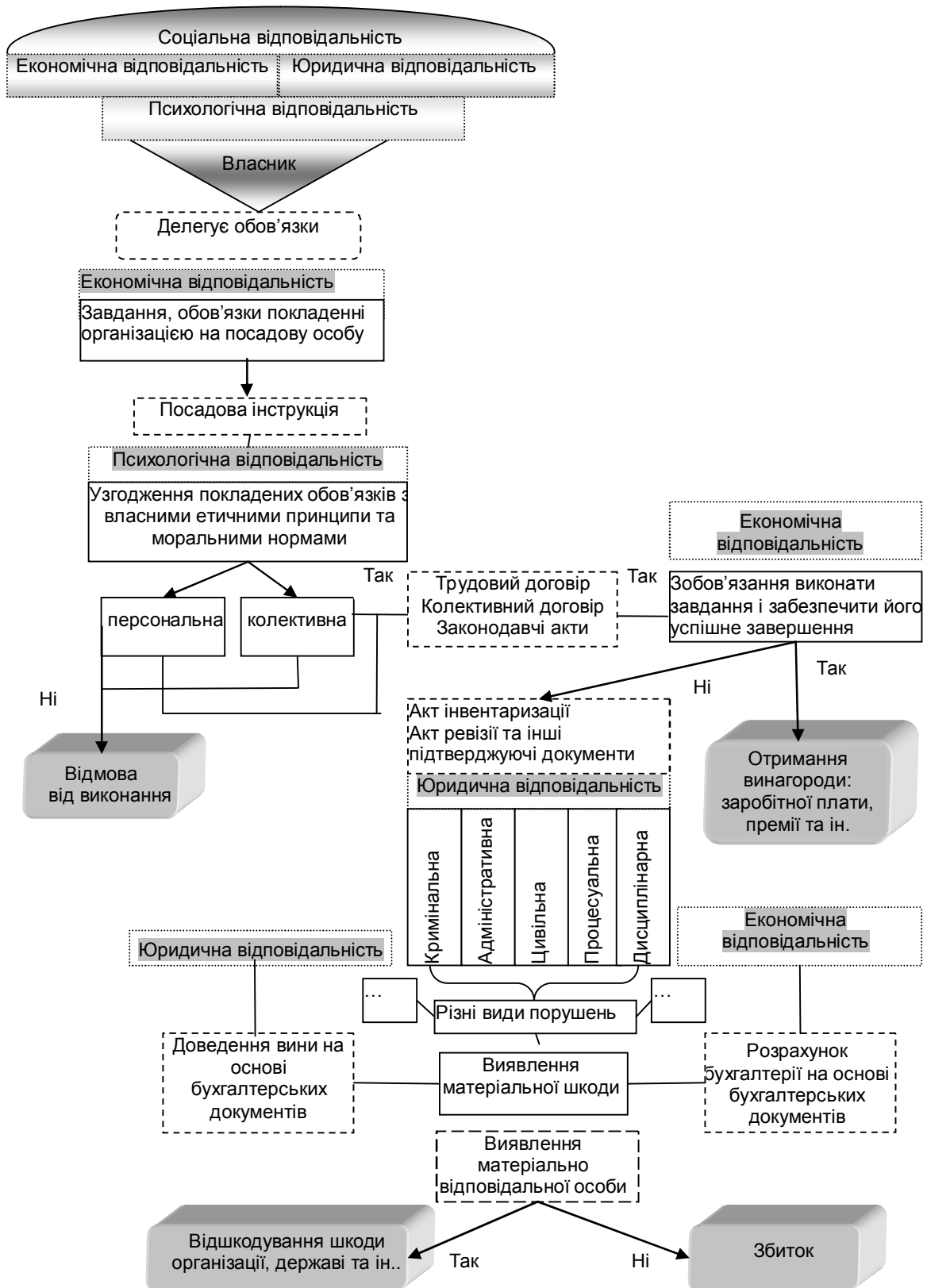

Рис. 5. Організація відповідальності в господарській діяльності підприємства

На рис. 5 умовно зображено етапи делегування відповідальності між суб'єктами господарювання. Таким чином перший етап психологічна, етична відповідальність: підзвітна особа зважує обов'язки, завдання покладені на неї з

власними моральними переконаннями, можливостями та приймає рішення до виконання. Наступний етап супроводжується передачею обов'язків від керівника до підзвітної особи, що підтверджується укладанням домовленості або трудового договору. В свою чергу виконавець зобов'язаний виконати сумлінно обов'язки взяті на себе, керівник виступає контролюючим органом в цьому процесі та зобов'язаний перевірити виконану роботу. В разі успішного виконання виконавець отримує винагороду, в разі порушень умов договору настає юридична відповідальність виконавця, що передбачена законодавством.

У структурі форм і відносин власності варто розрізняти натурально-речовинний і вартісний аспекти. При неподільності натурально-речовинного об'єкта власності розподілу може підлягати тільки грошова вартість. Тому цілком можливі і часто спостерігаються ситуації, коли власник уповноважений претендувати на грошову вартість об'єкта, але не на сам об'єкт [4; 10, с. 24-29].

Саме бухгалтерський облік в організації відповідальності на підприємстві забезпечує систематизацію операцій та дії виконанні підзвітною особою, вимірює їх в натурально-речових, грошових показниках та реєструє в бухгалтерських документах. Інформація, що акумулюється в реєстрах бухгалтерського обліку є важливою для визнання та притягнення до юридичної відповідальності.

Соціальна відповідальність здійснює контроль у різних формах за діяльністю суб'єктів з позиції виконання ним прийнятих норм і правил, щодо громадського порядку в країні.

Отже, категорія відповідальності обіймає філософську, етичну, соціологічну, психологічну та правову проблеми співвідношення здібності і можливості людини виступати в якості суб'єкта (автора) своїх дій та зачіпає більш конкретні питання: здатність людини свідомо (навмисно, добровільно) виконувати певні вимоги і здійснювати завдання які стоять перед нею; здійснювати правильний моральний вибір; досягати певного результату, а також пов'язані з цим питання правоти чи вини людини, можливості схвалення або засудження його вчинків; винагороди чи покарання.

Відповідальність як риса особистості формується в процесі спільної діяльності в результаті інтеріоризації соціальних цінностей, норм і правил.

Юридична відповідальність виконує функцію виховання і запобігання правопорушенням, пенітенціарну функцію, а також функцію відновлення попереднього майнового стану.

Важливою складовою в обрахунку та притягненню до юридичної відповідальності являється бухгалтерський облік, цьому сприяє доказова функція обліку.

Проаналізований міждисциплінарний зв'язок поняття відповідальність дає можливість стверджувати, в процесі організації господарської діяльності відповідальність відіграє важливу роль та нерозривна з моральними настановами людини, юридичним примусом, економічними обов'язками та соціологічним контролем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Арістотель*. Політика / Олександр Кислюк (пер.з давньогрецької, авт. передм.). – 2. вид. – К. : Видавництво Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2003. – 239 с.
2. *Біленький Є.А., Дебой В.М., Козловець М.А., Котвицький А.А., Соух І.В., Федоренко В.О., Цибульський В.О., Жоловача В.О.* / за заг. ред. Біленького Є.А. і Козловець М.А. / Соціологія: словник термінів і понять. – К.: Кондор, 2006. – 372 с.
3. *Борисов А.Б.* Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 1999. 895 с.
4. *Большой бухгалтерський словарь* / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с. – [Електронний ресурс] <http://cyclop.com.ua/content/view/425/1/>

5. Бутинец Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: Підручник для студентів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит” вищих навчальних закладів. / За редакцією д.е.н., проф., Заслуженого діяча науки і техніки України Ф.Ф. Бутинця. – 4-е вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП “Рута”, 2006. – 528 с.
6. Дружинин В.Н. Психология семьи. – М.: “КСП”, 1996. – 160 с.
7. Економічна енциклопедія в 3-х томах Мочерний С.В. Київ Видавничий центр “Академія” 2000
8. Ермоленко А. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая философия). – К.: Наукова думка, 1994. – 200 с.
9. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера За ред. Романа Дяківа Київ Міжнародна економічна фундація 200, с. 704
10. Колеснікова Г.О. Менеджерський словник: Навчально-довідкове видання/ Укладач Колесніков Г.О. – К.: “ВД “Професіонал”, 2007. – 288 с.
11. Короткий словник політологічних термінів: [Електронний ресурс]: – <http://politics.ellib.org.ua/def-270.html>
12. Короткий словник політологічних термінів. [Електронний ресурс]: – <http://www.info-library.com.ua/books-text-1781.html>
13. Корецький М.Х., Дацій О.І., Кульнева Г.М., Вініченко І.І., Алейнікова О.В., Щербаківа Т.А., Афендікова Н.О., Скоробогатько С.В. Е 45 Економічна теорія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.
14. Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А. Словарь по экономике и праву – М., Омега, 1999. – 608 с.
15. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура /Общ. ред. М.А.Дынника. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 170
16. Осовська Г.В., Юшкевич О.О., Завадський Й.С. Економічний словник. – К.: Кондор, 2007. – 358 с.
17. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління . [Навчальний посібник] / К.: Академвидав, 2003. – 567 с. [Електронний ресурс]/ – <http://www.info-library.com.ua/books-book-78.html>
18. Психологія особистості : Словник_довідник / За ред.. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – с. 320
19. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
20. Д.М. Розенберг. Бизнес и менеджмент. Терминологический словарь М.: ИНФРА – М, 1997 – 464 с.
21. Дж.Г. Скотт. Конфликты, пути их преодоления. – К.: Внешторгиздат, К., 1991. – 192 с.
22. Философический словарь/ Под ред.. И.Т. Фролова. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1980. – 444 с.
23. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
24. Франкл В. Психология на практике. — СПб.: Ювента, 1999. – 250 с., с. 51.
25. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии, – Мн.: “Современное Слово”, 1998. – 768 с.
26. Юридична енциклопедія / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. –К.: “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана, 1998. – Т. 1: А-Г. 672 с.: іл.
27. <http://zakon.rada.gov.ua/>